

O'ZBEK TILINING UMUMIY LUG'ATLARIDA MAQOLA STRUKTURAL QURILMANI IFODALANISHI

Ashurova Mahbuba Bahor qizi

Qarshi davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: *Maqola struktural xalqaro termin elementlariga aylangan grek-lotin morfemalari kelib chiqishiga ko'ra standart termin elementlari rovida ishtirok etishi tahlillangan. O'zbek tilining izohli lug'atida sport terminlarining qo'llanishi borasidagi tadqiqotlar tahlilga tortilgan. Zamonaviy o'zbek tilida qo'shimchalar lug'atni to'ldirishning juda samarali vositasi ekanligi asoslangan. Ayniqsa, sport terminologiyasi sohasiga ko'proq e'tibor berilgan.*

Kalit so'zlar: *Izohli lug'at, atama, termin, kurash, elementlar, yiqitish, kurashish, qo'shma so'zlar, affeks, leksik, semantik.*

Abstract: *According to the origin of the Greek-Latin morphemes, which became international terminology elements in the sports language, their participation in the role of standard terminology elements was analyzed. In the Explanatory Dictionary of the Uzbek language, studies on the use of sports terms are analyzed. The modern Uzbek language is based on the fact that suffixes are a very effective means of replenishing the dictionary. Especially in the field of sports terminology is given a lot of attention.*

Keywords: *Explanatory Dictionary, term, terminology, fight, elements, break down, fight, compound words, affeks, lexical, semantic.*

Maqola struktural xalqaro termin elementlariga aylangan grek-lotin morfemalari kelib chiqishiga ko'ra standart termin elementlari rovida ishtirok etadi. Ushbu atamalar Yevropaning aksariyat qismida, shu jumladan o'zbek tilida qabul qilinadi. Shuni ta'kidlashimiz mumkinki, sport terminologiyasida ham inglizcha so'zlar ko'pchilikni tashkil etadi. Lug'ati, ayniqsa, qo'shma so'zlar tarkibida, o'zbek tilida tobora ko'proq uchraydi: "darvozabon" - "gandbol". Ushbu o'zlashmalar bilan bir qatorda o'zbek tilida ularning ekvivalentlari mavjud - sintagma atamasi "qo'l to'pi" yoki bitta leksema "darvozabon". Terminlarning vazifasi faqat semantik tahlil bilan chegaralanmaydi. Atamalarning muammosi -

shu jumladan, sport terminologiyasi turli tomonlardan ko'rib chiqilishi kerak. Genetik (terminologiyada nutqning bir qismi)dan boshlab leksiko-semantik va lingvodikdiktkik jihatdan ko'rib chiqilishi kerak. Maxsus nomlarni shakllantirish jarayonida atamalarni shakllantirish haqida gap ketganda, atamalarni shakllantirish hodisasini tayyor standart elementlar yordamida ajratish kerak, ular allaqachon mavjud modellar asosida shakllanishning morfologik usuli (affiksatsiya) yordamida hosil bo'lganda ma'lum bo'ladi.

Zamonaviy o'zbek tilida qo'shimchalar lug'atni to'ldirishning juda samarali vositasidir. Bu sport terminologiyasi sohasiga ham tegishli. Affiksatsiya usulida shakllantirish boshqa barcha yo'llar bilan solishtirganda birinchi o'rindadir. Turli xil qo'shimchalar orasida quyidagilarni ajratish mumkin: -chi, -bon, -ak, -dosh, -lik (qarang: football player - himoyachi). Taxallus qo'shimchasi shaxs nomlarini shakllantirishda juda samarali (mil.av. *chang'ichi - otliq - himoyachi - raqib*).

Maxsus sport lug'atining umumiy tizimida juda ko'p kichik tizimlar mavjud. Deyarli har bir sport professional yo'naltirilgan leksik birliklarning o'zi quyi tizimiga ega. Ko'pgina sport turlari bir-biridan sezilarli darajada farq qilganligi sababli, turli xil sport turlarining tegishli leksik quyi tizimlari ham bir-biri bilan juda kam o'xshashliklarga ega va biz nafaqat leksik birliklarning tarkibi, balki ularni yaratish tamoyillari, manbalari, rivojlanishi va boshqalar haqida ham gaplashamiz. Boshqa tomondan, ko'plab sport turlarining leksik quyi tizimlarining kesishishi, qoida tariqasida, umumiy o'ziga xoslik va kelib chiqishga ega.

Sport terminologiyasining o'ziga xos xususiyati shundaki, u jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi, tegishli ilmiy, texnik va o'quv fanlari (biomexanika, psixologiya, pedagogika, gigiyena, fiziologiya, avtomobilsozlik, geodeziya, tibbiyot, biokimyo) b o'yicha ko'plab tushunchalarni o'z ichiga oladi, ixtisoslashgan adabiyotlarda va kasbiy aloqada keng qo'llaniladi.

Sport terminologiyasi kasbiy faoliyatning tor sohasini tavsiflovchi sifatida leksik, so'z shakllanishi va sintaktik darajadagi bir qator differensial xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Sport terminosistemasining individual belgilarini sanab o'tamiz³ :

1) Sport terminologiyasi eng faol va tez-tez ishlatiladigan terminologiyalardan biridir. Sport terminologiyasi maxsus sport adabiyotlarida ham, ixtisoslashtirilgan eshittirishlarda ham, boshqa ommaviy axborot vositalarida ham, asosan, metaforik ma'noda keng qo'llaniladi.

2) Sport terminologiyasi turli xil bilim sohalaridagi ko'plab tushunchalarni o'z ichiga oladi: tibbiyot, psixologiya, pedagogika, sotsiologiya va boshqalar.,

tegishli ishlov berishni talab qiladi. Bu bizga sport terminologiyasiga tarmoqlararo aralashuvning chuqur jarayonlari haqida gapirishga imkon beradi. Diaxronik aspektida sport atamalari bo'lgan so'z va iboralarning tarqalishi bir xil darajada katta. Ulardan ba'zilari bugungi kunda paydo bo'ladi (fitness, cheerleading), boshqalari o'rta asrlardan (qilichbozlik) yoki antik davrdan (shaxmat) kelib chiqqan.

3) umumiy adabiy lug'atdan ozgina farq sport terminologik birliklarining umumiy adabiy lug'at bilan yaqin aloqalaridan kelib chiqadi, unda jamoa, mudofaa, mag'lubiyat, o'yin, jihozlar, tezlik, tepish, jerk, surish, yugurish va boshqalar kabi so'zlar mavjud, ya'ni sport terminologiyasining rivojlanishi boshqa faoliyat sohalarida terminologiyaning rivojlanish yo'lini takrorlaydi.

Terminologiya haqida gapirganda, terminologizatsiya va determinologizatsiya kabi muhim xususiyatlarni ta'kidlash kerak, chunki ular terminologik tizimlarni qurishda muhim vazifani bajaradi.

“Etimologiya va tarixiy leksikologiya bo'yicha qisqa konseptual va terminologik ma'lumotnoma”da berilgan ta'rifga asoslanib, terminologizatsiya “metaforizatsiya natijasida ko'p ishlatiladigan so'zlarning ko'pincha atamalarga o'tish jarayoni- deb ataladi”. Shunday qilib, yangi terminologik tizimlarning nominativ jarayoni ikkilamchi nominatsiyaga tushiriladi, bu til iqtisodiyotining xususiyatlarini ko'rsatadi.

Olimlar eski va yangi ma'no o'rtasidagi munosabatlarning bir necha turlarini ajratadilar.

So'zning ma'nosini aniqlashtirish. Biror so'zning ma'nosini aniqlashtirish orqali biror leksik birlikka tugatilganda beriladigan ilmiy aniqlik, konkretlikni nazarda tutamiz. Shu bilan birga, atamaning ma'nosi umumiy adabiy so'zga nisbatan hech qanday maxsus o'zgarishlarga duch kelmaydi, chunki ular tomonidan belgilangan tushunchalarning tengligi saqlanib qoladi.

2. So'zning ma'nosini toraytirish. So'zning ma'nosini toraytirish orqali biz anglatilayotgan tushuncha doirasining torayishi tufayli uning ma'nosi konkretlashgan leksik birlikning atamashunoslik jarayonini nazarda tutamiz.

3. Metaforik ko'chirish orqali so'z ma'nosini o'zgartirish. Ushbu turdagi munosabatlar ko'plab terminologiyalarda keng tarqalgan. Bu yerda so'z semantikasining o'zgarishi ushbu tushuncha va ilgari ishlatilgan tushuncha o'rtasidagi ma'lum o'xshashlik tufayli so'zni yangi tushunchani nomoyon qilish uchun ishlatish natijasida yuzaga keladi. Metaforik ko'chirishga asos sifatida so'z

ma'nosidagi ma'lum bir sema aktuallashib, dominantlashib boradi. Ko'pincha, ikki tushunchaning har qanday xususiyatlarining o'xshashligi asosida amalga oshiriladi.

Terminologiyada bunday metaforik birliklar haqida ikki tomonlama fikr mavjud. Shunday qilib, ushbu atamalarning shubhasiz afzalliklariga uzun kitob atamalaridan farqli o'laroq ularning qisqaligi, aniqligi, tushunarligi kiradi. Shu bilan birga, bunday atamalar ham salbiy xususiyatlarga ega deb ishoniladi: ular ko'pincha tegishli tushunchalar o'rtasida mavjud bo'lgan tasniflash aloqalarini aks yettirmaydi yoki hatto yashirmaydi va buzmaydi. Bundan tashqari, mutaxassislar tomonidan taniqli so'z birikmalarining noto'g'ri, bilvosita ma'nosida ishlatilishi milliy tilning semantik buzilgan yelementlarini maxsus terminologiyaga kiritadi va ushbu atamalarni ilmiy qat'iylik va aniqlikdan mahrum qiladi.

4. Metonimik ko'chirish orqali so'z ma'nosini o'zgartirish. O'zgartirilgan eski ma'no bo'lmagan so'zning terminologik ma'nosini yaratishda tushunchalarning tutashligi tufayli ma'no o'zgarishi bo'lishi mumkin. Sport terminologiyasida bu turdagi munosabatlar bir necha leksik birliklar bilan ifodalanadi.

Ko'rib chiqilgan munosabatlar turlari oddiy so'zni ilmiy atamaga aylantirish bosqichlari bilan o'zaro bog'liqdir. Terminologizatsiya jarayoni sport terminologiyasida til jarayonlarining faoliyati, uning milliy til tizimiga bo'ysunishi haqida gapiradi. Terminologiyalangan birliklarning professionallar lug'atida paydo bo'lishi ularning "o'z", tegishli tushunchalari va tomonlarini anglash va ta'kidlash bilan yuzaga keladiki, ular asta-sekin so'zning yangi ma'nosida o'z aksini topadi.

Umumiy adabiy tilda maxsus so'z turkumini o'zlashtirishning quyidagi bosqichlari ajratiladi: 1) yakka metafora yoki majoziy metafora, 2) keng tarqalgan metafora yoki majoziy metafora, 3) ko'p ishlatiladigan so'z. L. A. Kapanadze yozganidek, "tilda allaqachon o'rnatilgan" yuqori chastotali metafora va majoziy ma'no o'rtasida aniq chegara chizish qiyin, chunki o'tish holatlari ko'p, ammo bu chegara tilda haqiqatan ham mavjud".

Bir qator tadqiqotchilar sportning determinologiyalangan leksemalarini professionallik deb tasniflaydilar, ularning ma'nosi barcha sport muxlislari uchun tushunarli. Ushbu leksemalar bir vaqtning o'zida terminologik tizimda va umuman adabiy nutqda yashaydi va shuning uchun yarim atamalarga tegishli, chunki "garchi ularning mazmuni qat'iy ta'rif bilan belgilanmagan bo'lsada, ular yetarlicha aniqlik bilan to'g'ridan-to'g'ri denotatsiya uchun juda mos keladi, ya'ni

aniq va aniq; ular bunday xususiyatni ham saqlab qolishadi nominativlik va uning ma'nosi bilan bog'liq bo'lgan hissiy-yekspressiv komponentning yo'qligi"

Ko'rib turganimizdek, determinologizatsiya sport lug'atini o'zlashtirish jarayoni sifatida tavsiflanishi mumkin - umumiy nutq sohasiga professional nom qo'yilgandagina. Shunday qilib, biz sport atamalarining umumiy nutq kontekstiga kiritilishi baholovchi, ekspressiv ma'nolarning paydo bo'lishiga olib kelishini va shuning uchun ular bilan aloqada bo'lgan matn va leksik birliklarning uslubiy ranglanishiga ta'sir ko'rsatishini ko'rishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildli. 2-jild. - Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020. - B. 379.

2. Авакова А.С. Наименования спортсменов в русском языке // Дисс. на соискание учен. степени канд. фил. наук. -- М., 1971. -- 328 с

3. Даниленко В.П. Терминологизация разных частей речи (термин-глаголи) // Проблемы языка науки и техники (Логические, лингвистические и историко-научные аспекты терминологии). -- М.: Наука, 1970. - С.40-51.

4. Даниленко В.П. Русская терминология Опыт лингв. описания / АН СССР, Ин-т рус. яз. - Москва : Наука, 1977 -С. 56.

5. Зилберт, Б.А. К вопросу о составе спетсиальной лексики физической культуры и спорта и ее месте в лексической системе современного русского языка / Б.А. Зилберт // Язык и общество. Социолингвистические проблемы лексикологии: межвуз. науч. сб. - Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1982. - Вип. 6. - С. 76-93.

6. Капанадзе Л.А. Взаимодействие терминологической и общеупотребительной лексики // Развитие лексики современного русского языка. - М.: Наука, 1965. --С.86-103.

7. Краткий понятийно-терминологический справочник по этимологии и исторической лексикологии. -- Российская академия наук, Институт русского языка им. В.В. Виноградова РАН, Этимология и история слов русского языка. Ж.Ж. Варбот, А.Ф. Журавлев. 1998.- 54 с.

8. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. - М.: Изд-во Академии наук СССР, 1961. -- 160с.